

3rd P.P. 1-21

862 ind
L3-7-6

BUKU YA II.

Ka4/11

22 JAN 1951

Mtsanwisi, H.E. 21

862 (5)

Mahanyela ya le Mutini.

Ndzimana ya 7.

Author's original

Shangaw
Law
pp. 21

Hlomisa.

Ndzimanyana ya 1.

Wansati loyi a ha ku tekiwaka a ta eVukatini vuriwa Hlomisa, hi leswaku wa ha ku hloma. Lembe ri nga hela a ha vuriwa hlomisa laha mutini, kambe loko swi famba a ko a kuma nwana kumbe vambirhi a nga ha vitaniwi hlomisa, ta vitaniwa NHLANGWANA (wansati lo'wuntswha).

1 → Loko a tshuka a va ni khombo ra ku hlwela ku kuma swihlangi ta huma evuhlomiseni swinwe ni tintangha ta yena. Na kambe e ndzaku ka nkarhi loko ku ngo hloma niwana wansati kwala mutini hi yena loyi a nga ta faneriwa hi vuhlomisa kasi yena ta va nhlangwana.

2 → Jaha loko ri kurile, ri ringaniwa hi ku teka ensati, ri fanela ku kota ku tirha. fanela ku kota ku aka yindlu, hi kona swi nga ta khorwisa leswaku ta swi kota ku hlayisa ensati wa yena. Kasi loko a nga si kota ku aka yindlu wa ha langutiwa a ri nwana. Hi le ndlwini ya yena laha a fanelaka ku hlomisela kona.

3 → Loko jaha ri nga swi kotanga ku aka yindlu na swona a swi na mhaka to hlomisela e ndlwini ya mhani wa yena. Mukhegula to huma a ya etlela kunwana ku sala nwana wa yena ni hlomisa. Hlomisa leri hi yena nwini wa timbitata laha ndyangu, hi yena musweki.

Hlomisa leri ri ta va kwala timbiteni ku fikela a ntshunxiwa hi nwana loko ka ha ri ni vateki laha ndyangu. Hi leswaku loko ku fika hlomisa le'rintswha yena ta nyikiwa embita (ta huma mbita)

4. Wansati lo'wuntswha loko a tekiwile e tshengweni ta fikela e ndlwini ya nsati lo'nkulu, nwini wa muti. Kutani loko nkarhi wa yena wa ku huma mbita wu ta va wu fikile ta humesiwa mbita hi yena nwingi wa yena, kasi i nkatikulobye, lo rhanga a kandza.

5. Hambi loyi wanuna a ri xisiwana (a feriwile hi vatswari) tekela nsati kwalaha a nga kulela kona. Yoloyi a a nwi phamela hi yena mana wa yena loyi a nga ta nwi humesa mbita.

6. Hambi leswi nhlomi (hlomisa) a nga yena ~~mana~~ wa muti hi tlhelo ra timbita ta laha ndyangu ~~swinwe~~ ni ~~mitirho~~ hikwayo ya tlhelo ra ku phamela vandyangu, ~~etlela~~ e ndlwini ni nuna wa yena.

7. Ku ni vanwana vanhu la'va nga swi kotiki ku hanya ni vanhu vanwana, kutani hlomisa le'ro tano ri ta karhata havomu laha mutini a endlela leswaku va hatlisa va nwi humesa mbita. Na swona loko va nga ringeta ku ala va ku va ta swi fambisa hi nawu, ~~tala~~ ku endla leswaku nuna wa yena a suka laha mutini hi nhloko ya yena a nga twanananga ni vatswari va yena.

(a) Khanyakude nsati wa Muswazi loko a hloma ~~lo~~ hlomela e ndlwini ya mana wa yena hikuva muswazi a a nga si aka yindlu. ~~tshamisile~~ ^{kona} a ko a kuma swihlangi swimbirhi; ndzhaku ka swona a aka yindlu. A huma mbita a ya titshamela e ^{mutini wa} ~~na~~ yena.

(b) Khataza nkat'a matsakale loko a hloma ~~kumile~~ evukatini ku rhangile vasati vambirhi yena a ri wa vurharhu, kutani a hlomela e ndlwini ya loyi nkulu. ~~hanyile~~ kona ku ko a kuma xihlangi, ndzhaku a huma mbita loko a akeriwile yindlu ya yena.

ndzimanyana ya 3.

Hlomisa ri dyondzisiwa swa muti hi nwingi.

Loko yi ri milawu ya ku hanya nhwanyana ~~inwana~~ ni ~~inwana~~ ~~suka~~ a a dyondzisiwile ni ku layiwa a ha ri kaya. Milawo hikwayo ya vutomi loko a ri inwana l'a dyaka a fihlula wa yi tiva.

nhlomi loko yi fika evukatini yi fika e mutini lo'wuntswha, laha na byona vutomi bya kona byi nga byintswaha e ka yena. Kwalaho mwingi (mana wa nuna) ~~ta~~ fanela ku nwi dyondzisa ~~swa~~ laha ndyangu. ~~ta~~ nwi komba timbita to swekela e ka tona. Mbita ya vuswa, ya muroho, mbita ya mati, ya tihove, switshatshana ni tinhlelo, swirhundzu na swona swintewana. ~~nwi~~ komba na wona madulu ni tingula ta mavele, ni switendza swa timanga; ~~nwi~~ komba ni mindyelo; wa mukhalabye ni wa nuna ni wa swihlangi ni hikwaswo le'swi fanelaka. Loko a ha ku fika a nga si tolovela, loko a heta ku sweka ~~ta~~ vitana nwingi a ta ta phama. Swi ta teka masikwanyana a ri karhi a endlisa xisweswo, kutaku loko a swi vonile, ~~ta~~ hamba o na heta ku sweka o phamela swibye

hikwaswo swa ndyangu.

Xik. (a) Gavaza nsati wa Hunisi wa Munwanati loko a hloma ^u kumile nwingi wa yena a khomile ndyangu. Hi yena loyi a nga nwi nyiketa hikwaswo ni ku nwi komba mukhuva lowu a fanelaka ku tirha ha wona laha mutini. Leswi Hunisi a a akile yindlu a a etlela kona ni nuna wa yena; kambe a a ya le ka nwingi ku ya tirha kona. Nwingi a nwi komba mbita leyi a fanelaka ku yi tirhisa loko vanhu va hlayile, ni le'yi fanelaka loko vanhu va nga talanga. A nwi komba ni swimbitana swa muroho, ni timbita le'tikulu le'ti khomeleke swo kandzela ha swona ni swo ~~handz~~ handzela ha swona (rininga ni mphoho); hikwaswo leswi swi vekiwile e khurisini ni le rikupakupeni ra yindlu. Loko a hetile sweswo a nwi yisa e handle ~~ka~~ xivaveni, ni le madulwini a ya nwi komba kambe le' swi hlayisiwaka kona. Dulu ra timanga hi leri; Ngula ya mavele hi leyi; Ngula ya tindluwa hi leyi loko u ta lava ku sweka tihove; tinyawa na tona hi leti; ku vula nwingi wa yena timhaka leti hikwato. A nwi komba ni mbita yo lovekela mbila ni ya madleke (vuputsu), a nwi komba na rona ~~sabelo~~ ro chelela nuna mati yo hlamba ha wona, kumbe nkulukumba wa muti.

(b) Muhlavasi nkat'a ~~maboko~~ Matilave loko a hloma ^u kumile nwingi wa yena a ri ni nwana wa nhwanyana a nga yena muharivo wa ~~hlomisa~~ hlomisa. Nhlomi hi yena a nga ta va nwini wa muti; hikokwalaho nwingi wa yena a nga sungula ku nwi komba ni ku nwi dyondzisa swa ntirho wa ku lungisa swakudya e ndyangweni lowu. Ku ka mati wa ha ri mpundzu ni ku tseleka timbita hi nkarhi wa kona wa ku fihlula; ku lungisa mati ya nuna kumbe ya mukhalabye ya ku hlamba ma cheriwa e ~~sabelweni~~ ^u ~~sabelweni~~. Swilo leswi hikwaswo ~~ka~~ swi kombiwa ni ku swi dyondzisiwa kwalaha mutini lowa; kambe loko wu ri ntirho hi woxe ^u suka a wu dyondzile e kaya.

Mhaka yo rhanga e kuxeni ka siku Nhlomi yi pfukela e nambyeni kumbe e xihlobyeni ku ya ka mati. Wa ma kufumeta a chelela nuna ni valamu ni mukhalabye ~~na~~ yena nwingi. Loko a sungula ku sweka, a tselekile timbita ^u ta pfa a hlantswa swibye, nkarhi wolowo nwingi ^u ta nwi pfuna ku pfa a tlhorhela timanga. Mbita ya vuswa yi le

xitikweni na yona ya muroho. Loko mbita yi ri karhi yi swekiwa, loko a ri ni muhariva a nga pfa a nwi kandzela timanga, kasi loko a nga ri na yena to ti kandzela lokombita yi ri karhi yi phyaphyarha. Timanga loko ti kandziwile ti to cheriwa e mbiteni ya muroho ti kandzela. Ntsena loko yi ri miroho ya vongwe ta sungula hi ku pungu timanga hi ku ta pukutsela miroho a chela. Loko hikwaswo swi upfile, yena a ha ri lo'wuntswha e mutini to ya suma e ka nwingi leswaku a nwi phamela; kasi loko a ri wa masiku laha ndyangu lowu, to phama yena nwini.

Swibye swi ya hi vini va swona; xa nuna xi phamela yena ntsena, swi tano na xona xa mukhalabye ni xa mukhegula ni swa vafana ni vanhwanyana. Loko ku tshuka ku fika vaendzi, vona va ta fanela ku swekeriwa swa vona. Loko va ri vo hundza hi laha kaya vona va nga fihlutiwa le'byi nga ta va byi ri kona, byi nga dyiwanga.

Hi ndzhenga nwingi loyi ta huma ni vanhwanyana vanwana va muti va ya e ku rhoteleni ka tihunyi. Loko wu ri nkarhi wa ku hluka ka le' swi milaka, va ta khamiroho ya xihaja, muphye, muxiji ni swinwana. Loko va vuyile ta tlhela a teka khuwana a tsutsumela e nambyeni kumbe e xihlobyeni ku ya ka mati yo ta sweka swa xilalelo.

Loko a fikile kaya nkarhi wu fikile wa kutseleka timbita ta xilalelo ta kukula nkuma e xitikweni a tshivela ndzilo a tseleka timbita ta yena. ta sweka a va phamela va lalela. Loko ri perile nkarhi wa ku etlela wu ri kusuhi ta ya andlalela nuna sangu; leyi i yindlu ya yena laha na yena a etlelaka kona.

Loko ku phamiwa vuswa kususiwa byitsanana hi nkombe byi vekiwa kunwana, ku va kona ku phameriwaka wanuna. A swi endleki ku phamela xikanwe e xibyeni xa wanuna, hikuva i munhu wa tinyimpi va nga rhanga hi yena e nyimpini va nwi dlaya. Wolowo i nawu lowu vavasati va nga wu rivariki.

Ndyelo wa wanuna wa khateriwa. Wu vekiwa e xitshatsheni, xi funengetiwa; kumbe wu veheriwa e ximbvulwaneni xi nga ni xipfalo. Xitshatshana ni xifunengeto xa xona swi sasekisiwa hi vuhlalu. (bombisa)

Nhlomi (Hlomisa) a yi engheni e tshangeni ra tihomu. Loko a lava ku sindza hi vulongo wo kombela vafana va ya nwi nusela byona, loko ku nga ri na vafana fanela ku rhuma vanhwanyana la'vatsanana va ya nwi nusela byona.

Ku rhiyiwa ka Nhlomi ku vona vumunhu bya yena.

Loko nhlomi yi sungula mintirho ya yona laha vukatini, va ta rhandza ku tiva leswaku i munhu muni-ke? Vanwana va ta hlaya timongo, kutani va ti cukumetela e ndlwini, va nwi rhuma leswaku a ya kukula. Loko a ri munhu wa xiviri ta ti rholela a ti hlengeleta, a tihlayisa e xibyen, a veka. Loko a ri wo swi tiva hatla a ya ti komba nwingi wa yena.

Nkarhi wunwana vanwana va nwi rhiya hi nyama. Va yi tsemelela va ri vona, yi hlayiwa, masuku va va nwi nyika leswaku a yi sweka. Kutaku loko a phurile, a yi tisa va tlhela va yi hlaya. Loko yi kumiwa yi ri kona hikwayo, va ta tiva leswaku i munhu nene, kasi loko ku kumeka leswaku swinwana swa yona swi nyamalarile, va ta nwi vilela.

Nhlomi yi nga ha rhiyiwa hi timanga le'ti nga lo nwalala e ndlwini, na kona a rhumiwa ku ya kukula. Loko a teka tinwana a phorha ta va a tiviwile leswaku i munhu wa ritiho. Swilo leswi loko swi ri karhi swi nyamalala, ta vutisiwa, a komba hilaha swi nga famba ha kona. Loko swi voniwile swinene leswaku wa teka, a nga rhumeriwa e ka rikwavo ni vito ra vukamba (muyivi).

Loko a kaneta swi nga endla leswaku va ko va ya e mungomeni, va ya hlahluva. Loko a vuya a khanile wa rihwa; kasi loko a vuya a wile, va ka yena va nga nwi vuyisa ha xa nchumu (homu yo ta khongela ha yona leswaku a rivaleriwa). A nga vuya swi hela. Loko va nga ha nwi lavi va le vukatini, vukati byi nga fa hi mhaka leyi. Swi chavisa ngopfu loko wansati a yiva; siku rinwana a nga dlayisa ndyangu hi ku wu swekela swilo le'swi nga yiviwa. Vani va swona va nga endlelela, kutani vadyi va swilo leswi va humeleriwa hi khombo.

Nkarhi wunwana a nga lumbetiwa ntsena byi ri wukwele, kwalaho loko swi laviwa swi kumiwa swinene leswaku kunene a nga dyohi nchumu, swi nga

endleka leswaku a rihwa.

K24/11

3rd
62
Nhlomi ya ringetiwa hi tlhelo ra mirtirho. Loko a fanela ku tlhokoala ni ku kandza mavele fanela ku ka a nga halatehi. Loko ya ri mavele la'ya andzaka, ma ta fanela ku vuya ma ri tano; hambu xi ri emela e ku sileni ha xona xi ta fanela ku vuya xi nga hungutekanga, hi kona va nga ta ku; Nwa-Mani i wansati, hi tekile wansati kunene. Wa swi kota ku hlayisa swilo. Kutani ta tshembeka; hambu nwingi o tshuka a endzile a nga vileli, wo tiva leswaku le kaya siyile wansati loyi swilo swa muti swi nga ta sala swi hlayisekile kukota loko yena a ri kona.

Vanwanyana la'va nga na ku tiva ka vumunhu, vo suka ekaya va layiwile e ka timhaka fana ni leti. Va swi tiva leswaku swi to va swa nkarhinyana loko va tiyisela swi ta hatla ku hela; kunene loko a tiyiserile masikwanyana, to twa va ri karhi va nwi dzunisa: A mi vonike, loko va ku munhu tekile va vula leswi; hi yena a nga wansati ka. Nwana wa hina tekile ha kunene. Nwanyana loyi na yena ta swi vona hi yexe leswaku kunene wa rhandziwa. kandzile vukati.

Swiyila swinwana swa Nhlomi (Mlomisa).

Ku ni mirhi le'yo tala le'yi nga orhiwiki; hi leswaku leyi tihunyi ta yona ti nga tshiveriwiki; ku fana ni mbholovisana, ntsengele xitsalala ni minwana. Kutani loko nhlomi yi fika yi fanele ku kombiwa mirhi hikwayo le'yi nga orhiwiki e ndyangwini wolowo. Vanwana va biya miti hi xitsalala; hikokwalaho e ka vona a xi fanekelanga ku orhiwa; vanwana va biya miti hi nkonola, kwalano nkonola wa yila e ka vona. Loko a ya e ku moteleni ka mahlaha wa chava ku rhotela tihunyi ta mbholovisana, ta xitsalala, loko a byeriwile leswaku muti wu biyiwile hi yona mirhi leyi.

Xana nhlomi yi ni nsimu, ya rima xana?

1. Nhlomi loko yi fika laha mutini yi fanele ku laveriwa e nsimu laha yi nga ta tlanga kona. Swa tiviwa leswaku hi yena nwini wa timbita ta laha mutini; kambe ku ta fika nkarhi wo tshova swifaki, kutani loko a nga ri na nsimu to navela xifaki kasi a nga na laha a nga tshovaka kona. Yiwana mhaka hi leswaku fanele ku tikomba leswaku kunene i wansati, a nga rima ni *Ku hlayisa ndyangwini swinene*

3rd X
862

K24/11

E ka Nhlomi ku tirha swa le ndlwini (ndyangu) ntsena a swi vuriwi
leswaku ^u ni mirtirho. Ku rima hi wona wu nga ntirho lo'wukulu.

Mwa-Mani i wansati, wa xi halalata; hi leswaku wa rima. Wansati ^u
fanele ku kota mirtirho hikwayo ya le masinwini: Ku byala matshimbu,
timbewu ta xisati (timanga, tindluwa, tinyawa, rininga, tinwembe,
matambala, mindzheko, mitsumbula ni swinwana ni swinwana.

3 Nhlomi e nsinwini ya nwingi a nga ngenisi voko, handle ka
loko a nga lo rhumiwa. E nsinwini ya nuna wa tirha. Wa byalela loko
mavele ma nga milanga swinene; wa hlakula; wa tshovela; kambe e ku
nngenisa voko a tshova xifaki kona a nga na fanelo. E nsinwini ya
nuna a ku tshoviwi xifaki, mavele ya yona ma langutela loko vavasati
va heleriwile, hi kona va ma phakeriwaka.

4 Loko ku tshoveriwile, mavele ya vongwe ma herile, Nhlomi ^u ta
sungula hi ya yena a ma tirhisa, kutani loko ma herile ^u ta komba
timhaka e ka nwingi wa yena; kutani ku ta dyiwa ya nwingi. Loko na
wona ma herile, va ta ya suma e ka mukhalabye wa muti, kutani hi kona
a nga ta va nyika ya yena leswaku va ma tirhisa.

5 Nhlomi na yona yi fanele ku lumeleriwa e xikomu a ta kota ku
titirhela swa yena swa tlhelo ro rima, ku hlakula ni ku khulela muti.

6 Loko a ri ni xihlangi xa le makatleni wo rima a xi velekile
(beburile); kambe loko a ri ni makwavo lo'ntsongo a nga nwi tamelela
xihlangi lexi; kumbe loko a kumile laha kaya vukatini bya yena, nuna
a ri ni ndzisana ya nhwanyana wa nwi tamemela xihlangi, kumbe nwingi
loko va twanana swinene wa nwi pfuna minkarhi leyi swi fanelaka.

7 Ndzhaku ka loko a hlomile Makhanana nkat'a Mudungazi ^u hetile lembe
ro rhanga ra vuhlomi bya yena a ri karhi a ya e ku rimeni loko a ~~hetile~~
hetile ku tirha swa laha kya, a va yiserile swakudya lomu va tirhaka
kona vngi va yena. Loko a va hile mati yo hlamba mavoko ni swakudya
hi kona a yaka e nsinwini ya yena a ya rima. Nkarhi wunwana a nga swi
koti ku kuma enkarhi wo ya rima loko a pfukile a kandza, na swona ku
nga ri na tihunyi to ringana laha mutini, kasi ku sweka swona swi
nwi langutele.

352
2

K24/11

Hi nkarhi wa xirim^u loko rixa vⁱngi vo pfukela e masinwini, kasi laha kaya ku sele nwana wa vona (Nhlomi) a sala a sweka a lungisa hikwaswo swa muti hilaha swi fanelaka ha kona. ~~hwe~~^Swo loko swi herile^S va heleketela swakudya, n^uzhaku ku va kona a kumaka nkarhi wo ya e nsinwini nsinwini ya yena. Loko a nga ri na tihunyi e kaya^u ta ya kona ku ya rhotela tih^uny^ui; nkarhi lowu a nga ta vuya ha wona loko tihunyi ti kala wu ta va wu ri nkarhi wa ku lungisa^h swakudya swa xilalelo.

9. Nhlomi (Hlomisa) i munhu loyi a ha ku fikaka e ndyangwini wunwana a suka e ka wunwana; hambu wo va muti wunwe. Yena wa ha ri n'eni, wa ha ri xihlangi, a nga yi ku ya rima NSIMU ya hosi. E nsinwini ya hosi ku ya tinhlangwana, va nga vavasati la'vantswha.

(humesiwa)

Nhlomi yi nyikiwa embita.

Nhlomi yih^ui ni yih^ui yi nyikiwa embita loko (a) va vona leswaku^u tshamisile ku ringana laha mbiteni ya nwingi, tekile malembe.

(b) Va nga hatlisa ku n^uwi humesa mbita loko va nga twanani, vutomi bya kona byi nga tivikani, (c) loko a ri nsati lo'nkulu wa hosi, a nga mana wa tiko, yena a nga xwi loko a fika e vukatini, fanela ku hatlisa a va ni mbita ya yena. (d) loko ku fika nhlomi le'yintswha (Ndzisana ya nuna loko a hlomisa).

1. Loko nhlomi le'yintswha yi fika laha mutini, loyi a a ri kona fanela ku nyikiwa (humesiwa) mbita ya yena xikanwe; swi nge endleki leswaku va va swinwe e mbiteni yinwe, n^uwana lo'wo loloha^u to dlayisa n^uwana m^untirho. Mbita ya laha kaya yi fanela ku khomiwa hi loyi, a ha ku fikaka. Loyi a humeke mbita na yena wa ha fanela ku phamela vⁱngi va yena, a nga va tsoni, dya na vona.

(nhlomi)

2. Nwingi loko a ko a hlwela e mbiteni a heta malembe swi komba ku twanana ni ku hanyisana swinene ni vatswari va nuna. ~~ku~~ twanana loko ku ri hava a nga hlweri ku humesiwa ya yena mbita a ya endla swa yena a ri yexe kule na nwingi; kambe xi ta va xisandzu e ka Hlomisa leri.

3. Nkarhi wunwana loko a ri nwana wo velekiwa nwingi (Nhlomi) a nga pfumeri ku sukela nwingi wa yena. tshama na yena a n^uwi hlayisa hi ku vona ku twanana ni ku hanyisana khwatsi.

4 Nhlomi leyi loko a ri nsati lo'nkplu wa hosi le'yi fumaka, leyi a nga ta veleka hosi, leyi a nga mana wa tiko, yena a nga yimisiwi embiteni ya nwingi, ^u hatla a nyikiwa (humesiwa) ndyangu. Loyi i mana wa VANHU. ^u le henhla ka mindyangu hikwayo, a nga swi koti ku va hansi ka wuñwana ndyangu; hikokwalaho ^u kuma ndyangu xikanwe loko a ha ku fika.

5 Hambi vavanuna va wu tiva nawu lowu a va ngeni e timhakeni ta ku humesa munhu mbita. Kambe loko ya ri makungu a va ma pfumari; hikuva ku huma ndyangu a hi mhaka le'yitsanana, i mhaka le'yikulu ngopfu, le'yi endlwaka hi vakulukumba. (Hi nkhensa makungu) hi leswaku mhaka le'yikulu hi loko munhu a tivisiwa timhaka ti nga si endlakala.

6 Hlomisa ri humesiwa mbita hi nwingi. Nuna wa yena a nga na rito e timhakeni ta kona. Mukhegula ^u loyi loko a ri ni varikwavo kwalaho kusuhi wa va tivisa. Loko va ri vanhu vanene va ta nwi nyika leswi va swi kotaka swa swibye le'swi nga ta nwi pfuna ku tirhela ka swona.

7. mukhegula ^u ta sweka mbita ya vuswa, a vitana nwingi (nsati wa nwana wa yena) a ku ka yena: ^u Nwananga, sweswi u tshamile ku ringana laha ndyangu, namuntlha ndy ^u ku humesa ya wena mbita. U tirhile swinene na mina hi malwandla la'makulu; swi ndzi tsakisile ngopfu. Sweswi u fanela ku va ni ndyangu lo'wu nga wa wena. Wa ha to hi ~~hlayisa~~ hlayisa tanihi laha u nga endla ha kona."

8 Hambi a swi kota ku vula marito koloku a byeriwa mhaka leyi, mhaka le'yikulu ^u to silela madleke, a ya nkhensa ha wona e ka mana (nwingi) wa yena. ^u ta suka a ya ka vona, a ya va byela hikwaswo le' swi humeleleke, ni hi ndlela leyi swi nga ta ha yona. Na vona vatswari va yena va ta tsaka ngopfu, kutani na vona va ta ringeta hi matimba ku nwi longisa, ku nga ku nwi pfuna hi swibye leswi a nga ta swi tirhisa. Loko a vuya kona ^u ta va sweswi a hanya e mutini wa yena. Hikwaswo leswi a nga ta swi kuma ^u ta va a ri kari a dya na vona hi xipandzwa lexi a xi humesaka siku rinwana ni rinwana.

9. ^u hswana nhwanyana (homisa) a nga pfuxa nkitsi-~~nkitsi~~ nkitsi hi ku chava ^u mhatirho ni ku loloha. ^u ta endla futa laha mutini, loko va ku va nwi

hlamula vo vuya na yena. Kwalaho a va nga kotlhi ku endla nchumu ha yena loko ku nga ri ku nwi humesa mbita, va hambana na swona. Kambe mhaka yo tano i tingana, va rikwavo loko va yi tswa a yi nga va tsakisisi.

(a) Cheyeza nkat^a Xihangule hatlisile ku kuma mbita ya yena hikuva te a ha ku hloma, na yona ndzisana ya Xihangule, a nga Mudumela, o hlomisa, hikokwalaho Cheyeza va nga hatlisa ku nwi humesa mbita leswaku Nhlomi le'yintswa, nkat^a Mudumela, a ta sala a fuma hikwaswo swa ndyangu, a nga karhatani na munhu.

(b) Milarisi nkat^a Kolweni yena te loko a hloma a kuma nwingi a khomile ndyangu. Milarisi a a lehile mavoko(loloha) a ri ritswaha^(kariba) A etlela ni ku pfuka hi nkarhi lo'wu rhandzaka hi yena; a ya matini loko mbilu yi vula sweswo; a sweka loko a swi rhandza yena nwingi, a nga ri na mhaka ni minkarhi. Loko va ku va komba timhaka let^a vo vuya naye. Xikanwe nwingi hiloko a nwi humesa mbita. Sweswo a swi na makungu hikuva swi endliwa hi nchavo.

(c) Kamela nkat^a Mathalaza loko a hloma k^a khomile Mathalaza a ri ni vasati vambirhi laha mutini, kutani a fikela e mbiteni ya nsati lo'nkulu a nga yena mana wa muti. Kamela a a ri nwana wa ku tswalwa; A endla hikwaswo hilaha a nga layiwa ha kona ni hilaha yena a a twisisa ha kona. Va hanyisana swinene ni nwingi wa yena va tsakisana masiku hikwawo. Loko ku fikile nkarhi lowu nwingi(mukhegula^a) a nga te nwi humesa mbita yena a nga pfumlanga, kutani va swi tshikisa xisweswo a sala a ha ri e mbiteni ya ndyangu, ku ri ni kurhula lo' kukulu.

10 Loko hlomisa ri hlomele e ndlwini ya nwingi hi leswi nuna a a nga si aka yindlu, loko k^a hundzile minkarhi ta fanela ku aka^{eriva} ya yena; kambe loko tindlu ti tele ta fanela ku aka yo swekela ka yona. Hi leswaku siku a humaka mbita swi nga ti nwi karhata hi masiku ya timpfula.

11 Wansati loko a nyikiwile mbita ya yena swi vula leswaku sweswi wa tifuma, swilo hikwaswo swa kwalaho ndyangu swo ba nhloko ya yena. A swi fani ni tolo a a suma e ka nwingi loko a vona swo karhata.

Mintirho ni matshamele ya Wansati e Mutini.

I. Xichavo ni ku kurisa nuna.

E swilweni hikwaswo wansati wa xiviri ^w ni xichavo na swona ^w kurisa nuna wa yena. Loko a vulavula na yena ^w ri: NWINA, a nga vuli: WENA. Sweswo xi ta va xisolo. Swa yila kambe ku vitana nuna hi vito ra yena. Wanuna ^w vitaniwa hi vito ra nwana wa yena: Tata wa Misaveni. Tata wa Mpfuleni. Ni loko ^a vulavula hi yena a nga ri kusuhi ^w ri: Tata wa Mani, a vula vito ra nwana. Loko a losa wanuna wa ^w khinsama.

Ku fanisa: Maendlela ya hambene ni ya Xisutho, hambi ya ri ya Xi-Venda. Va-Tsonga va ^w khinsama kambe va ri karhi va languta loyi va vulavulaka na yena; loko ku nga ri la'va tingana vona va chavisaka kumbe ku chavana ni mahlo ya vanwana vanhu. Vasutho vona va losela va ri karhi swi voyamela tlhelo ro komba ku etlela hi rivambu. (Ku etlela hi rivambu swi endliwa ^{hi} ^w mani na mani, hambi wanuna hambi wansati ^w loko loko ku losiwa hosi Mudjadji). Kasi va-Venda vona va swi hundzeleta hikwaswo le'swi endliwaka hi vasutho kumbe va ^w Tsonga.

2. Mintirho ya le mutini.

Mintirho ya le kaya (ndyangu).

Wansati lo'wunswaha loko a nyikiwile mbita (ndyangu wa yena) na swona a ri ni xihlangi kumbe swihlangi, mintirho ya kona na yona yi ya yi tala hikuva milomu^o yi ta va yi andzile. Wansati loyi i mana wa muti wa yena; hikwavo va nwi vona na ku nwi vula munhu. ^w tilangutela muti wa yena hilaha a swi vonaka ha kona. Wa ^{rh} fidela tindlu loko ti tsh^wvikile, a sindza; wa tshutshutsa tindlu loko ti fanela ku endliwa le'tinswha hi nkarhi wa kona. ^w lungisa ndyangu leswaku wu tshamisa wu sasekile wu vonaka leswaku ^w ku hanya vanhu. ^w Wa wu kukula. Tihunyini hi yena, ni le nambyeni hi yena. I mana wa vanhu.

Ku kukula xitiko. Ku kukula yindlu.

- (1) Ku tisasekisa ku laviwa hi vanhu hikwavo. Hambi xi ri xihlangi xi rhandza swo saseka ^w naxona. Nawu wa ku kukula xitiko wu ni timhaka timbirhi e ka wona. (a) Ku nyeny^w thyaka, (b) Ku chava vuloyi ni le'swi fanaka na byona. Ku chava thyaka

2. Ku chava thyaka munhu ^u fanela ku kukula nkuma e xitikweni a nga si tshivela ndzilo. Vavasati nawu lowu va wu tiva ngopfu. Swi tsandza ni loko wansati a nga si va ni vukati nawu lowu ^u wu dyondzisiwile wa wu tiva swinene, wa wu tirhisa; kutani loko a ri ni vukati bya yena ^u wu tirhisa hi ku tala.

3. Mhaka ya vumbirhi ku chaviwa ku biha ka vanhu. Swa endleka leswaku vanhu vanwana va chela mirhi le'yi onhaka e xikweni xa munhu, leswaku ku vangeka makhombo ni mikitsikitsi. Leswi swi vuriwa vuloyi.

Xiko... Maalakubyelwa wa ka Povala a a nga twanani ni hosi Dabuka, hiloko hosi yi vona leswaku a swi pfuni nchumu ku hlayisa munhu lo'wo tano e tikweni ^u ta onha vanhu. Hi loko hosi yi ta rhuma Dukuza(tihosi ti ni mirhi le'mikulu ngopfu) a ya nyunyeta murhi (a-va-hi-lombe) e switikweni swa ka Maalakubyelwa loko vini va muti va humle va famba va chucha. Loko va ka Maalakubyelwa va vuyile, va fika va tshivela mindzilo ya vona, a swa ha tekanga masiku. Xikanwe ko humelela ~~asela~~ madzolonga, yo va ngondzo-ngondzo, vo rhurha.

Ku fanisa: Ku ni murhi lowu va nge i mbholovisana (-ni), lowu hkomisa ri wu kombiwaka loko ri fika laha ndyangu leswaku ri nga wu rhoteli tihunyi ta wona. ~~wa~~ holovisa wanhu, wa tlhanya mindyangu loko wu tshiveriwile e xitikweni.

4 Nkarhi wunwana ni wunwana nhwanyana ^u dyondzisiwa ku kukula nkuma e xitikweni ku basa swinene a nga si tshivela ndzilo. Nkarhi lowu a nga hlomisa, nwingi wo nwi byela swilo leswi a pfaka a ri karhi a swi tiva hi le kaya ka yena. Vavasati va kukula switiko swa vona hi ku ~~eba~~ chava timhaka leti.

Ku tsandzeka ka wansati ku hlayisa swa yindlu.

(1) Hi yinwana ya tifanelo ta wansati loyi a tekiweke ku hlayisa swa yindlu ya yena. Loko a nga swi koti ku hlayisa swa yindlu ^u mhaka leyi yi nwi sorisa vanhu; tlhelo rinwana nuna swi ta nwi karhata loko a tshama e thyakeni na swona va ri karhi va hlekiwa hi vanhu; swi nga endla leswaku nuna a nwi ba, kumbe va ko va hlongolana. Loko o tshuka a balekela ka rikwavo hi mhaka ya vulolo ni vusopfa bya yena

a nge fiki a ri vula e ka rikwavo, hikuva wa swi tiva leswaku loko a huma hi nyangwa le kaya siku a hlomaka ^{uv} byeriwile swinene leswaku wansati hi ku gingirika, ku tsakisa nuna ni nwingi, handle ka sweswo a nga ka a nga byi kandzi vukati.

(2) Loko wansati loyi a endla mhaka le'yo tano ^{uv} karhata varikwavo, ^{uv} va vangela milandzu, hikuva ^{uv} ta fanela ku tlherisiwa hi xanchumu. Va ni matimba yo lava homu yo nwi vuyisa ha yona; loko va karhata va nga lava xuma xa vona ni vana, vukati byi fa, hikuva ^{uv} ala ku endla leswi a nga te ^{uv} ya e vukatini a ya endla swona.

(3) Na swona nawu lowu wu tiyisiwa hikuva loko a lo biwa handle ka nandzu nuna wa yena ^{uv} ta fanela ku nwi landza hi xanchumu le'xi nga ta fika xi korwisa va ka vona.

(4) Mhaka ya vusopfa ni vulolo bya wansati e vukatini yi lulamisiwa hi vatswari va loyi wansati ni loyi wanuna; loko yi nga tsandza vona yi ko yi ya e hubyeni yi ta ya dya loyi wansati, kwalaho vatswari va yena va nga loveriwa hi swo tala.

(5) ku ^{uv} idela ni ku sindza tindlu i fanelo le'yikulu ya wansati lo' wunswa e vukatini. Kambe fanelo le' yi tlulaka hikwato ^{uv} ni ya ku lungisa swakudya; ku tlhokola, ku kandza ni ku sweka. (Nyoka yi famba hi marhumbu), loko nuna ni vana va nga dyi nchumu, va ^{uv} karhatiwa hi ndlala, ^{uv} ta va a tele yini e vukatini? Swilo swo tano loko swi hu- humelela, nsati loyi a nga biwa swo vava a ko a tsutsumela kaya ka yena; Kutani na kona a a nga yimi na munhu, varikwavo va ta nwi lahla, na yona ^{HU} ~~HU~~VO yi nga va lahla.

(1) XIKO. Nxalati nsati wa Tlhelani loko a ri vukatini a va ni vusopfa a loloha. Tlhelani a a ri munhu wo lulama ngopfu, a nga lavi pongo; a ringeta ku kombisa nsati ku biha ka vulolo ni vusopfa lebyi a byi endlaka; kambe swi nga pfuni nchumu. Tlhelani a tlakusa voko a ba Nxalati, kutani Nxalati a tsutsumela eka rikwavo.

Loko va rikwavo ka Nxalati va lava ku tiva le'xi nga nwi susa e vukatini Nxalati o tilumaluma (a tsandzeka ku vula ntiyiso).

Ni mixo hi loko Tlhelani a nwi landza kwale ka rikwavo. A fika a tshamisa kwale hubyeni. Hi loko nhwanyana a ya teka nhonga, kutani a ya rhurhela Tlhelani e ndlwini. Va tile va ta nwi vuyisa; loko leswo swi herile Tlhelani te: Ndzi landzile nsati wamina. Loko ku ~~vitanani~~ vitaniwile loyi wa nkat'akwe, hi loko a hlamusela leswi va lwaka ha swona, a ku: Nsati loyi wa mina ndzi nwi bile; hi lwela vusopfa ni ku loloha. Ndzi holova na yena hi leswi a nga kukuriki yindlu, hi ngo tshamisa e mpulukutseni; mati yo nwa loko hi ma lava i nyimpi masiku hikwawo; swakudya wo sweka loko mbilu ya yena yi ku sweka, kutani ndzi nga holova, ndzi ko ndzi karhala ndzi nwi tlhandleka voko. Yena a suka a famba. Ndzi nwi tekele ku ta ndzi endlela mitirho yoleyi a alaka ku y^a endla, kutani a ndzi tivi lexi ndzi fanelaka ku xi endla sweswi. Ndzi to twa nwina vatatana.

(3) Nxalati a nga ha swi kotanga ku hlamula hikuwa hikwaswo leswi swi nga vuriwa hi nuna wu ri ntiyiso. Mukhalabye a tshinya nwana wa yena, na yena mukhegula a tatisa. Hiloko va ku ka mukonwana muka ta vuya.

(4) Ku dlamutiwa vuputsu. Loko byi lulamile va rhuma munhu a nwi heleketa. Ntsumi loko yi fika yi ku: "Va ka Rikhotso va vula sweswo va ri: Hi vuyisa nsati wa wena hi loyi. Nwana wa hina, kambe wa dyoha. Mitirho leyo hikwayo fanele ku yi tirha. Swi ni tingana e ka hina loko a endla swilo swa muxaka lowu. Ha tshemba a a nga ha engeti loko a ri munhu."

(5) Tlhelani ku hlamula ka yena a ku: "Wo ya tlangela e ka vatatana, ku ka ndzi nwi ba ndzi lo karhala hilaha ndzi nga va hlamusela ha kona a hi lwanga hi swinwana, loko kumene a nga endla tifanelo ta yena ku hava xo karhata kwala." Ntsumi yi tlela yi muka ku ya fikisa marito walawo ya mukonwana wa vona.

Vanwana a va hlweri ku karhala. Xikanwe loko a byela wansati a nga yingisi, wo yi endla mhaka.

(a) Nwakhosa loko a fika e vukatini e ka ka Xithhelana, a ri nkat^a Nongoti, ^u fikele ku loloha ni vusopfa. Loko Nongoti a ku wa vula swo wela e hansi. Na vona vatswari va Nongoti a na va swi vonile, hiloko ku kaneriwa, ku rhumiwa mana wa Nong^ooti (nwingi wa loyi wa Nhlomi)a nwi heleketa e ka rikwavo. Mukhegula loko a fika kwale ka VATSWEKULOBYE a ku: Ndzi rhumiwile ku tisa nwana wa nwina hi loyi, mi ta nwi laya. Sweswo loko swi herile, a suka a timukela kaya, a siya e nwingi kwale ka rikwavo.

(b) I nwana wa vona va nwi tiva. Xikanwe va swi tivile leswaku vulolo byi nga nwi hambanisa ni va le vukatini. Va xwile na yena masiku, va ri karhi va nwi laya; ku nga ku nwi komba leswaku vulolo bya yena byi ta nwi onhela vukati, a a nga vi na kaya (m^uti).

(c) Kute loko va vona leswaku swi ringene ku nwi ~~laya~~^{laya} ka kona, va dlamuta swiputswana, va rhuma munhu a nwi heleketa.

(d) Loko ntsumi yi fika, yi ku: Va vula sweswo va ka Xithhelana, va ri: Nsati wa nwina hi loyi. Swa hi nyumisa ngopfu loko hi te hi tswalane ni vanhu kutani nwana wa hina a ya tshika tifanelo ta yena ta ndyangu. Hi ringetile ku komba leswi wanwana va hanyisaka xiswona, loko a a ri nwana wo twa a a nga ha t^u engeta. ~~Hi loko a tihel~~ Vona va nkhensa. Va nwi amukela nsati wa vona, va ku: Ha tlangela; kunene vo veleka mmiri, mbilu munhu ^u ni ya yena. Loko a endla tifanelo ta yena i muti wa kwe, a nga toviwi hi nhwala. Ntsumi yi suka yi ti fambela ku ya suma hikwaswo leswi swi nga vuriwa.

(a) Vanwana loko swi karhatile ngopfu mhaka ya vusopfa ni vulolo ya swi mota ku dlaya evukati. Va nga vula va ku: Nwana wa nwina hi yoloye, hi nge swi koti ku hanya na yena; hi nyikeni swa hina, hi avana xikanwe, a hi swi lavi ku tshama hi ri e mitengweni hi munhu wo endla hivomu. Hikwavo va tirha swi vava, a nga kona loyi a nga nsimbi.

~~6~~

862

15.1

K24/11

6. Hambi leswi vavasati la'vantswaha lava, va layiwaka ku hlayisa

862

vingi va vona vanwana va swi kota ku tsona nwingi swakudya, kumbe ku nwi gotsekakunene; swi komba leswaku a nga swi rhandzi ku nwi phamela. Nuna loko a mona sweswo swi nga ka swi nga nwi tsakisi. ~~lek~~ Swi ta va holovisa ni ku endla leswaku a nwi ba. Manana ^u fanele ku dya; swi nga antswa ku pfumala mina, Hambi a nga ringeta ku tsutsumela e ka rikwave mhaka yoleyo va ta yi sola, a a nga vi na wo yima na yena, hikuva a yi sasekanga. Yi nga ka yi nga yi na le hubyeni, hikuva na yona huvo yi nge yi yimeri.

7. Vanwana vavanuna va swi kota kuba wansati hi leswaku a nga endlanga tifanelo ta yena ta ndyangu; kasi siku rinwana ^u tsandze hi ku ka a nga tiphini e mmirini, kwalaho xihoxo xi ta va xi ri ni wanuna.

862

16.2*

Ku ongola vuvabyi.

K24/11

- (a) Wansati loko a vabyeriwa hi nuna^u fanele ku tivisa vatswari va nuna leswaku a nga pfukanga. Wa swi kota ku nwi lavela n'anga. Ya hari fanelo ya yena ku nwi swekela lambazi (vuswa le'byo vevuka) ni ku nwi tshivelela ndzilo.
- (b) Loko ku vabya nkulukumba loyi a nga teka tshengwe,^u fanele ku hlayisiwa hi nsati lo'nkulu, hikuva hi yena hosi ya laha mutini. Hi yena loyi a fanelaka ku nwi ongola hambi swo ya hetelela hi ku biha.
- (c) Hikwavo la'va taka e ku kambeni ka mvabyi va kuma yena ni ku vutisa yena ku tiva leswi vuvabyi byi yimiseke xiswona; ni loko kumbe a tshuka a fa, hi yena loyi a nga ta va komba hilaha swi fambeke ha kona.
- (d) Na swona swa endleka leswaku nsati lo'nkulu a chava ku ongola nuna loko a vabya. a nga tshikela lo'ntsongo ntirho wolowo. Loko a^u edlile mhaka le'yo tano wansati a nga ha swi koti k^yudya ndzhaka, a nga tekeriwa vukulukumba bya yena byi nyikiwa loyi a nwi tlhandlamaka, lo^yyi a nga yena a nga nwi hlayisa.

3. Ntirho wa wansati e ku akeni ka yindlu.

1. Ku aka yindlu i ntirho wa vavanuna. wanuna ^u ta ku loko a hlangeletile hikwaswo le'swi lavekaka ku akeni ka yindlu, yi ta celeriwa, yi ~~wal~~ ^u ~~valeriwa~~, yi betsiwa. Loko leswo swi herile, wansati ^u ta fanela ku yi phama. Ha ^u kanyingi a nga tirhi a ri yexe, a nga rhamba ~~wakatiku~~ vakatikulobye loko a ~~sa~~ ri wa le tshengweni, kumbe a endla tsimu va nwi pfuna vasati va muti.

2. Byanyi byi ta tsemiwa ni ku rhwariwa byi vuyisiwa laha kaya hi yena wansati; ni nkarhi lowu wanuna a akaka lwangu, wansati yena ^u ta va a ri karhi a ya e mahlweni ni ku hada (hweva), byanyi, byi ko byi ringana ku fulela yindlu leyi.

3. Na kona ku phama yindlu a yi phamiwi kanwe, kambe ya vuyetiwa kumbe kambirhi kumbe karharhu. Ra vurharhu kumbe ra vumune yi phamiwa hi misava le'yi nga olovisiwa kukota loko o nge vo ^u chuchutsa; ku sasa. Ku chuchutsa i ntirho lo'wu endliwaka hi vavasati ni ^u vuxaka ku pfuxa tindlu ta vona, ku ti endla leswaku ti va tintswha makhumbi lawa.

4. Ku lungisa lana hansi na wona i ntirho wa wansati. ^u ta sungula hi ku ba hi xibo; a ba swinene yi ringana. Lofu ku nga ni swikhedyana ^u tatisa hi misava, a ba ku ko ku ringana. Ndzhaku ^u ta sindza hi misava, ngopfu va tolovela ku sindza hi xirhuvo, kutani va ^u idela. Loko va etlerisile misava swinene, yi ^u pfile, ku sindziwa hi vulongo.

5. Loko yi ri yindlu le'yi nga ni xitiko e xikarhi kona ka tlakusiwa laha xitikweni. Leswi swi tala ku endliwa e ndlwini leyi ku ~~tshiveri~~ tshiveriwaka ndzilo e ka yona; kumbe yidlu ya mukhegula hikuva yena ^u pfumala ndzilo ha ^u kanyingi.

6. Madulu yo hlayisela mavele ni tindluwa ni timanga ni timbewu ta tinxakaxaka loko swi akiwile wansati ^u ta fanela ku swi phama.

Mintirho ya nsati e ka swa le Masimwini.

1. Masimu ya wansati ma hlayile. Wansati ^u fanele ku va ni nsimu ya mavele; ^u fanela ku va ni ntanga, kumbe ^u ntanga loko swi koteka. Laha

Laha ku nga ni ndzimu le'yinene, ^u ta byala mavele ya mi^utanga, ni tinwhembe ta miroho; loko ku fika mi^ukarhi ya ku byala matambala na yena ^u ta va ni nsima^u ya kona. Tshangava ra timanga, tshangava ra tindluwa, hikwaswo leswi hi le'swi fanelaka loko swi endleka.

2 Wansati ^u ehivirikela mi^utanga ya yena swinene, ^u swi tsakela ngopfu hikuva swa nwi kurisa. Swi nwi endla hosi ya muti hikunene loko a swi kota ku ya tshaha e nsinwini ya yena, a ta veka swa nyuku wa yena e mahlweni ka nuna ni vana va yena.

3 Vanwana vavasati va kona la'va lolohaka; la'vo tano va bisana huwa ni vanuna, hikuva wanuna a nga swi lavi leswaku nsati wa yena a loloha. ^Nkarhi wunwana nuna a nga ka a nwi ba.

4 Ku loloha i mhaka ya tingana; ya nyenyetsa, kambe a hi mhaka le'yi nga dlayaka vukati.

5 Malembe lawa ku rimiwa hi swifuwo. Ntirho wa vavasati i ku hlakula ni ku tshovela. Kambe la' va rimaka lomu ka tintshava, lomu va nga kotiki ku rima hi swifuwo vona va ha bohekile ku rima hi mavoko.

6 Loko wansati a loloha, a nga swi koti ku hatla a hlakula mavele wa ha ri nkarhi nuna wa swi kota ku hatlisa a nwi pfuna mavele ^u manga si dyiwa hi nhova.

Vuhlayiselo bya timbewu ta va-xisati.

1 Nsati ^{wu} onwana ni ^{wu} onwana ^u ni laha a hlayiselaka kona timbewu ta yena. Mavele hi tinxaka ta wona. Loko ku laveka madulu, ^u akeriwa wona. Yena nwini ^u ta phama, a ^u ehuchutsa a chela timbewu ta yena. Loko ku laveka nkundla ^u ta celeriwa wona a chela kona mavele ya yena.

2 Na yena wanuna mavele ya yena ^u a ma pfangani ni ya vanwana. Loko vasati va pfunile, mavele ya vona ma swi kota ku tlulela, wanuna ^u ta xavisa ya yena; kasi loko va helelwa va ha ri e mpfhukeni ^u ta avela ya yena.

Loko mavele

3. Loko mavele ma upfile kutani ma pfumala laha ma nga hlayiseriwaka kona hikokwalaho ka vulolo bya wanuna eku aka switlati kumbe madulu swi ta karhata yena hikuva ^u ta fanela ku singila (ku xavela ndyangu mavele la'ma nga onhaka hikokwalaho ka vusopfa bya yena. Hambi swi ri tano swi ta onhaka vavasati va ri karhi va vula, va holova.

4 Laha ku nga hava wanuna, vavasati va swi kota ku enga byalwa ni loko byi ri vuputsu va kombela vanwana ku va pfuna hi ku va akela .

MADYIWELE YA MAVELE.

1. Wansati ^u wanwana ni ^u wanwana ^u dya mavele ya yena ni vana va yena ni nuna wa yena. Loko va gungundzile, va vika e ka nuna. Nuna wa vona ^u ta va avela hi ku ringana. Loko ^u wanwana a heta vanwana va nga si heta, ^u ta tlhela a va avela hi ku ringanisa hikwavo ka vona; hikuva loko a nga endlI sweswo ^u ta va a lameka ritswha. Ku dya la'va rhandziwaka. Ku nyika hikwavo hi ku ringana i ku timela ritswha. mhaka leyi ya fana swinene ni hi tlhelo ra swilo hikwaswo leswi wanuna a nyikaka vasati ni vana. Swi fanela ku pimiwa hi ku ringana nkarhi wunwana ni wunwana loko va nyikiwa.

2 Loko vasati va hangalakela munhu hi ku ka va nga hlayisiwi, a hi nandzu wukulu ngopfu; ko biha kona ku vulavula. Loko mhaka yo tano yi nga tshuka yi ya ^u fika ehubyeni yi ta tsandza wanuna. I fanelo ya wanuna ku hlayisa vasati va yena; loko ku ri ni ndlala wa ^u singilela (hi leswaku ^u va lavela swakudya) na swona swo ambala ^u fanele ku vona leswaku ^u na swona. wanuna ^u fanele ku ringeta leswaku va ^u ndyangu va pfumala le'swi tlulaka matimba ya yena,; kasi hikwaswo ^u leswi a fanelaka ku swi kuma loko a nga lolohi, va ^e fanela ku swi kuma.

3 Loko va kota ku heta mavele hi nkarhi wunwe swi ta va swi nwi fambele swinene loyi wanuna, hikuva va to pimeriwa kanwe, ku nga ri ni leswaku loko ndzi nga va fanisi va ta ndzi karhata.

4 Loko ndlala yi ri kona etikweni, wansati a dyile mavele a heta, wo vikela nuna wa yena. Wanuna loko a nga swi kotl ku singila leswaku va kuma swakudya, wansati ^u ta ya eka ^u rikwavo a ya vika ndlala. Va-ka vona va ta swi kota ku phalala va ta pfuna hi swakudya.

5. Wansati a nga swi kotl ku suka evukatini hi nhlōko, a ku ^u hlongola hi ndlala. Wansati a nga swi kotl ku tshika wanuna a ya ka ^u pnwana laha ku xurhiwaka(laha va dyaka). Munhu a hi mbyana yi vitaniwaka hi rikari(xihalu); na swona munhu a hi huku yi vitaniwaka hi tshuri.

6. Loko timhaka ti ko ti fika laha ndlala yi xungetaka ku dlaya evukati,ku tshamisiwa ehansi ku vulavuriwa. Loko vusopfa byi ri ni loyi wanuna ^u ta kombisiwa byona, mhaka yi herisiwa.

7 Wansati ^u loko o tifambela ku nga twakalanga nchumu, a ku yena ^u hlongoriwile hi ndlala evukatini,(hi leswaku ku suka ka yena ku nga kaneriwanga), a nga vuriwa xiphukuphuku; a nga tekeriwa vana, na yena tata wa yena a nga hlantisiwa xuma lexi a nga xi dya.

8- Manguvalawa swa endleka leswaku wansati a suka e vukatini, a ku ^u hlongola hi ndlala. Va-rikwavo va to tlherisa xuma le'xi nga nwi lovola; hikuva loko va nwi tlherisela ka nuna wa yena hi matimba, wo tlhela a baleka, kumbe a pfanga ni ku tlulela a ya eka ^u pnwana wanuna. Masuku yo hundzuka nghoma ya chela.

f. Xikombiso: Nyavana, Nwa-Muswazi, a a tekiwile hi va ka Valoyi. A a ri nsati wa vuhlantswa. Loyi wa hosi ya yena a nwi hanyisa hi ku nononwa ngopfu, hi ^u tlhelo ra swakudya. Hi loko Nwa-Muswazi a suka a tifambela handle ka ku komba vanwana e mhaka. Loko timhaka ti ya e hubyeni swi kumeka leswaku ^u lo tisukela, a ku na loyi a tivaka le'xi nga nwi susa. Hi loko Commissioner a nyika loyi wanuna wa ka Valoyi evana; Na yena Muswazi a hlantisiwa xuma lexi a nga xi dya.

Nyavana a tlhela a ya tekiwa kambe hi va ka Homu. Va ba xuma va ta nwi lovola. Malembe mambirhi ma nga si hundza, Nyavana a sukela vukati

862

862

K24/11

le'byintswa a ya tekiwa hi vanwana ~~vavanuna~~ vavanuna. Hi loko na vona va ka Homu va ya kutsula xuma xa vona e ka Muswazi. Sweswi Nyavana a nga ha lovorwi, wo tekiwa ntsena, a titshamela.

862

Jamela nkat^a Xikhokheyana wa ka Mkhawana a a ri ni vasati vambirhi Vasati lava a a va akele miti mimbirhi. Nkarhi wunwana a a tshamisa ka wunwana, nkarhi wunwana e ka wunwana. Miti leyi a yi v^undzekene. Siku rinwana te loko a ku ya e ka loyi ^whwana wansati o kuma ko fana ni kwala. Wansati fambile ni vavanuna vanwana. A tekⁱkile swihlangi swimbirhi swa ka Mkhawana (mufana ni nhwanyana) a famba na swona. Hi loko nuna a teka ^{ma}phana, va teka ma-Pass, va famba va lava loyi wansati lomu ^{ma}plasini. Loko va fika kunwana vo twa leswaku a va ri kwala; loko va fika kunwana vo tva va ku a va ri kwala, sweswo-sweswo va ko va helelwa hi timbuva va tlhelela ekaya.

Xikhokheyana wa ha tlhelerile kona e ku la^uveni. Wansati lo tisukela a tifambela e handle ka mhaka.

Endo

862